

מנחם מענדיל רוזנבוים

השיפה
מיוחדת
ל"המבשר"

גילוי של 'תשובה' עלומה של הנשר הגדול רבינו משה בן מיימון הרמב"ם

הגילוי מכריע פולמוס הלכתי עתיק-יומין ושופך אור על מנהג תמוה שרווח בקהילות תימן בעניין אכילת חמאה של גויים

במקומות בהם קומץ מועט של יהודים התגורר בין רוב גויי והוצרך להסתפק בתוצרת שהייתה נתונה כליל לשליטת ידיים נכריות, וכמובן שעד לעידן התובלה המודרנית כאשר סחורות 'חלביות' משונעות תחת טמפרטורה מבוקרת, לא הייתה שום אפשרות לייבא גבישי חמאה ממרחקים, והתנובה המקומית היא שהייתה עונה על הדרישות. משכך, נצרכו רבים להכרעה ברורה הלכה למעשה בדיון החמאה המבושלת על ידי גויים, וזו עוררה דיון כבד-משקל בין פוסקי ההלכה.

היו רבים שנטו להיתר גורף, מתוך טענה שאין כאן שום בית-מיוחד. כך כותב המהרש"ל בין דבריו בנידון (ים של שלמה סוף ב"ק): "והחולבין לגבן, אין מערבין בה דבר טמא כיון דלא קאי (-חלב טמא אינו מעמיד ואינו נקפא), אם כן אין לחוש שמא יש בה, והילכך מותר ודאי".

מאידך, לגיון נרחב מאד של גדולי הדורות, מגדולי הראשונים ועד לאחרוני הדור קודם, יצאו חוצץ נגד החמאה המבושלת במפעלי הגויים והכריזו עליה כעל איסור גמור. המהרש"ל מציין שהדיון היה נתון בוויכוח בין בני בבל לבני ארץ ישראל, או בין 'בני מזרח' ו'בני מערב' כפי שמקורות קדומים יותר מציינים את הוויכוח, כאשר אלו מעלים חששות כבדים ואלו שוללים אותם מכל וכל.

אין כאן המקום לפרט את האריכות הגדולה המופיעה בספרי רבותינו הראשונים על צדדי העניין, ונסתפק בדבריו של "ספר הנתיבות", ספר קדמון ששרידי ציטוטים ממנו נדפסו בעשורים האחרונים בתוך "ספר הזכרון להגרי"ב ז"ל": "על מה שכתב רבינו דבמדינת ריינוס נוהגין איסור בחמאה של גויים, נמצא בגליון בזה"ל, מצאתי כתוב בספר נחמני שחיבר ה"ר נחמן בן הה"ר חיים כהן זצ"ל בקונטרסים ישן נושן שנכתב עליו שנמכר הספר שנת ק"ע לפרט קטן, זה הלשון, דין חמאה, אף על גב דפלוגתא היא דבני מזרח מתירים ובני מערב אוסרין משום חלב שחלבו גוי וגם משום בישולי גויים, מכל מקום רבינו תם התירו לבני צרפת, ואין נראה לו לאסור, משום דחלב טמא אינו נקפה, וגם נאכל כשהוא חי ואין בו משום בישולי גויים. וכך השיב הר"ל לה"ר שמשון מאייבלון. ורבינו נסים גאון אוסר מהאי טעם, ואומר מאחר שהחלב נאסר, מהיכא נמצא אחריו היתר, כיון שאסרו חכמים חלב שחלבו גוי".

כפי המובן מבין השיטין, החשש העיקרי שהקדמונים התייחסו אליו היה מדין בישולי גויים, כאשר החמאה שהוכנה ונתבשלה

במסכת עבודה זרה (לה:). גם על גבינה שיצאה מתחת ידי גוי הטילו רבותינו איסור, למרות שהחשש של תערובת חלב בהמה

טמאה לא שייך אצלם, כי אלו אין ביכולתם ליקפא למרקם מגובן, אך האיסור הוטל מפאת שיטת הייצור שהיה באמצעות העמדה בעור קיבת בהמה, וחששו שהגוי העמידו בעור קיבת נבילה.

השאלה מתמקדת בדיון חמאה שנעשתה על ידי גוי. כאן, נופלים מרבית החששות שנאמרו אצל החלב והגבינה, כפי שמסבירים הפוסקים בארוכה, ולאור זאת נוצר דיון אם אכן אפשר להתיר ליהודי לרכוש חמאה מקו-ייצור גויי ולאכלו בשופי. שאלה זו, הייתה שאלה אקטואלית מאד בפוזרות הגולה,

מתי לגמו אבותינו את כוס החלב הראשון בהיסטוריה?

חידוש מופלא המצטנע בין שורות 'תשובה' של מרנא ה'חם סופר', מגלה כי עד מתן תורה היו אבותינו אסורים בשתיית חלב, מדין אבר מן החי שכן נח מוזהר עליו. רק עם קבלת התורה בהר סיני, נודע כי החלב עומד בהיתר מוחלט, כפי שדרשו רבותינו במסכת בכורות (ו:): מהפסוק 'ארץ זבת חלב ודבש'... יש שיציקו נופך בעקבות זאת במנהג הקדום לאכול מאכלי חלב בחג השבועות, כי אין בו ביום טעמו לראשונה את החלב (מובא בספרים 'טעמי המנהגים' ו'ילקוט הגרשוני')...

טעם נוסף הקושר את מנהג אכילת החלב בשבועות באכילת החלב על ידי בני ישראל ביום מתן תורה, הוא הטעם הנודע המובא במשנה ברורה (טימן תצ"ד סקי"ב) בשם גדול אחד - כאשר הכוונה לכאורה להרה"ק מבארדיטשוב זי"ע שבשמו נאמר טעם זה (מובא בספר "הולדות יצחק" להרה"ק מנעשכין), שבשעה ששבו בני ישראל ממעמד קבלת התורה, היו מנועים להכניס לפיהם דבר-מאכל כלשהו ממאכלי הבשר, שהרי זה עתה נאסר עליהם בשר שלא נשחט כדיון, ואילו הכנה מחודשת של מאכל בשרי הייתה כרוכה ביגיעה רבה, החל משחיטה מחודשת דרך מליחה וניקור ועד לבישול בכלים שיוכשרו מכל בליעות הטרפיה, ועל כן הוכרחו להסתפק במאכל חלבי, שאינו דורש הכנה מורכבת.

האם אכן מאכל חלבי אפשר להגיש לשולחן בלי כל ברור על מקורו ותהליך ייצורו?

במאמרנו זה נתוודע לתגלית היסטורית עתירת-ערך ובעלת חשיבות רבה, תשובה שיצאה מקולמוסו של הנשר הגדול רבינו משה בן מיימון - הרמב"ם זי"ע, אשר מאות בשנים הייתה ספונה וטמונה באין מניח ולאחרונה התגלתה באקראי, ותוכנה שופך אור על מנהג שרווח בין בני יהדות תימן המפוארה משך מאות רבות בשנים אודות אכילת חמאה שבושלה על ידי גויים, וגרר אחריו פולמוס הלכתי נרחב ורב-השלכות, כאשר כל יסודו של המנהג עמד עד כה תחת סימן שאלה.

אך בל נקדים את המאוחר, ונפתח ברקע קצר ליסודות העניין.

חמאה מקו ייצור גויי - מותרת?

כידוע לכל, חלב שחלבו גוי בלי השגחת יהודי - אין כל כפקוק שהוא אסור, כי חששו שמא יערב עמה חלב בהמה טמאה, כמבואר

המנהג התמוה כיצד אכלו יהודי תימן חמאה שיוצרה ע"י הנכרים כמעשים שבכל יום החשיפה התגלית היסטורית שגילתה את הלוט מעל המנהג ההוכחות שאכן התשובה היא מרבינו הרמב"ם

הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א מאשש את יחוס התשובה לרבינו הרמב"ם

מרן הגר"ח קנייבסקי מעיין בתגלית. לימינו הגר"י רצאבי

עצמה לא ידעו על קיומה של התשובה והתלכטו בפשרו של המנהג? אכן, במיוחד יש לתמוה ולהתפלא איך נסתרה ונעלמה התשובה החשובה הזאת מנגד עיני הבדולח של מהרי"ץ דכל רז לא אניס ליה, הוא ושאר כל רבני תימן עד היום. בפרט אם אכן היא נשלחה לתימן, הרי רבי יחנן מזרחי העתיק אותה בזמנו לפני כארבע מאות שנה למשמרת, ומהרי"ץ ומהר"י משרקי שדנו בזה אחרי כאמה וחמשים שנה, לא עלה על דל שפתותיהם סברא זו, ולא מקורה שהיא תשובת הרמב"ם. והא כיצד לא נתגלתה לנו רק כיום הזה, אחרי ארבע מאות שנה מאז. ומדוע אין העתקות נוספות ממנה.

אבל באותו כתב-יד עצמו, גלית גם את התשובה העגומה לפליאה זו. באותו מקבץ מופיע גם כתב-יד של מהר"י בשירי, מחכמי תימן, והוא מסיים בסופו: "שליקא לה מסכת חולין ב"ט ד במעלי שבא, חמשה יומין לירח אדר, שנת אתתקכ"ט שנין לטשרי, במאתא אלרחבה, וכאן פי דאלך אלוקת, ד'ולה' (תרגום: בעיר רחבה, והיה בזה הזמן שלטון) מהמד באשה, אלדי (-אשר) במלכות על ארץ תימן, הרפה פשע ואשמה, ועינה ישראל וציערם ופזרם בכל המקומות עד לאין קץ. הרחמן פָּרַע מננו ומכל אויבי ישראל וכו'. ספרא אבנר בר נח השרוני (-הוא כינויו המפורסם של מהר"י בשירי). הרי שבזמנם פוזרו היהודים על כרחם בכל מרחבי ארץ תימן פיזור גדול ועצום, מעט בכל מקום, וזה מקורו, בדור שלפני העלייה לארץ ישראל על כנפי נשרים, שהייתה בשנת תש"ט, היו ביותר מאלף ישובים, ויש אומרים יותר משלושת אלפים ישובים. מעתה אין מקום לשאלה, כי כשתפוזרו היהודים, נתפזרו ממילא עמהם גם ספריהם, וכנראה הספר הזה הגיע למקום נידח ונשכח. ואילו היה רבינו מהרי"ץ רואה תשובה זו, היה שש ושמן לקראתה.

ש. הלהכה, האם גם כהיום סומכים בני תימן על ההיתר? פניתי בשאלה לידידי רבי פ' גראדי שליט"א, שעזב את תימן באדר תשס"ח ומתגורר כיום בארה"ב, לידע איך המציאות כיום בתימן, והשיב לי כך:

"ידוע הדבר שהגויים הראשונים בתימן עדיין נוהגים לאכול 'תחמיר', והוא עשוי מתֵּלֶב בהמה ששחטו אותה. ולפי השערתו אין מערבים תחמיר בסמנה (-חמאה). אבל בגלל שהערבים אין להם סדר, אלא עושים ככל העולה בידם לפי מה שמסתדר להם באותו רגע, קשה לומר לבטח שאינם מערבים תחמיר בסמנה. אך בטוח הדבר שאין הגויים מקפידים שלא לערב. ומעשה היה שהתברר ליהודי שהגוי מכר לו סמנה בכלי של תחמיר."

לשאלתי מה יקר יותר, התמאה או החלב, כפי מבחנו של הרמב"ם, השיב הרב גראדי:

"לא נהגו למכור 'תחמיר' בחנויות, אלא בעל הבית לוקח תֵּלֶב מפרה ששחט, ובני ביתו מבשלים אותו ועושים ממנו תחמיר. אמנם החמאה מצויה בחנויות, ועיקר מכירה שייך בה ולא בתחמיר. לכן רחוק העניין לקבוע מה המחיר של תחמיר. אולם, ברור שהחמאה יקרה יותר. ומכל מקום, חמאת בעל הפרה (הנקראת סִמֵן בְּלָדִי), עולה יותר מחמאה המובאת מדמנרק וגמכרת בחנויות."

מטבע הדברים, חשיפה של תשובה בת מעל 800 שנה המיוחסת לרמב"ם עצמו, מעוררת תהיות רבות. אנה היא נעלמה עד כה, איך ייתכן שפסקו קבע הלכה לדורות בתימן ואילו גדולי פוסקים לא ידעו על כך מאומה, ובכלל, למי הייתה האגרת ממוענת ומה הרקע לכתיבתה? בפיו של הגר"י רצאבי שליט"א משנה סדורה, ובשיעוריו וכן בכתביו הוא משיב דבר דבור על אופניו.

ש. האם הקביעה שתשובה זו יצאה מידי הרמב"ם היא חד משמעית? מה הסימוכין לכך וכיצד ניתן לקבוע זאת במסמרות ממרחק דורות כה רב? בכתב היד בו מצאנו את התשובה, הוא מקדים "והדי גואב (-ערבית. בלשון הקודש: וזאת תשובת) שאלה להרמב"ם ז"ל על הגבינה וכו' (ראה צילום). וכל הרגיל ומכיר בסגנונו, דרכו והלך-רוחו של הרמב"ם, ימצא שגם בתשובה זו חותמו טבוע עליה, ובכלל זה שמות החכמים שהוא רגיל להביאם, כמו הגאונים, הר"ף ורבינו נסים, וכן הארצות שהוא מזכיר, מורח ומערב, ספרד וצרפת, וכל כי האי גוונא.

יש אכן פרט אחד שאינו נהיר דיו, שהוא כותב שתי פעמים 'פירוש המשנה שלנו', ביטוי שלא מצאנו דוגמתו. והדבר צריך עוד בדיקה. ש. משתמע מסגנון הדברים כי האגרת נכתבה כמענה לשאלה. האם ידוע מהיכן הופנתה השאלה, ובעצם למי הייתה מיועדת האגרת?

נוסח השאלה לא הובא, לכן לא ידוע לנו מי הם השואלים ומאיזו ארץ. רק מזה שהרמב"ם עונה לשאלה בלשון רבים, משמע שהשאלה הגיעה מכמה תלמידי חכמים אשר נועדו יחדיו לשאול את פיו על מה שנסתפקו בעניין זה.

נתון נוסף שאפשר להצביע עליו הוא, שהתשובה בלשון הקודש, ולא מצאתי בה עקבות של לשונות מגומגמים וכיוצא בזה, אשר יעידו שהיא מתורגמת מערבית, אם כן כנראה נכתבה מעיקרה על ידי הרמב"ם עצמו בלשון הקודש. אולי מפני שאת השאלה כתבו לו בלשון הקודש.

מאידך, בחיי הרמב"ם עוד לא תורגם פירושו על המשניות מערבית ללשון הקודש, ובכל זאת מוכח באגרת שהרמב"ם ידע שפירושו המשנה שלו נמצא גם אצלם, ולכן הוא מפנה אותם לעיין במה שכבר כתב שם. לאור זאת ניתן להניח, שמקום השואלים היה באחת מארצות ערב, שהם לא היו צריכים להעתיקו ללשון הקודש. ומסתמא זו ארץ תימן, שגם הם למדו בזמננו את פירושו המשנה במקורו הערבי.

יש הסותרות נוספת שהאגרת הייתה ממוענת לתימן, ממה שכתב אליהם "וכבר פשט איסור הגבינה בכל ישראל מזרח ומערב, וכן אָמַם זההירו עליה", מכלל שהשואלים מארץ שאינה מזרח ואינה מערב, הוי אומר זו תימן שהיא בדרום. ועיין במגילת תימן המיוחסת למהרי"ץ, שכאשר השלים הרמב"ם את פירושו המשנה, שלח אותו ממצרים אל עיר צנעא,

בתוך כלי הנכרים נספגה בבליעות איסור האצורים בדפנות הכלים. טענה זו, גררה את הפוסקים לדיון הידוע אם סתם כלי גויים נחשבים ל'בני יומן' וחוששים לפליטותיהם.

בראש מחנה זה, ניצב הרמב"ם, המביא (פ"ג ממאכ"א הט"ז) ש'מקצת הגאונים התירוה ומקצת הגאונים אסרוה', ומכריע ש'החמאה שבישלו אותה גויים אסורה משום גיעולי גויים'."

מרגא הבית יוסף, הן בביאורו 'כסף משנה' על אתר והן בחיבורו הגדול 'בית יוסף' (י"ד סימן קט"ו וסימן קכ"ב), הסיק מכאן שהרמב"ם נוקט כי סתם כלי גויים המה בני יומן וחוששים לפליטותיהם, שלא כדעת רוב הראשונים. בעקבותיו הלכו רובם ככולם של המפרשים ונקטו כן בדעת הרמב"ם, מלבד הרשב"א שצירף גם את הרמב"ם עצמו לסיעה הנוקטת סתם כלי גויים אינן בני יומן, והרבה נתייעו הפוסקים ליישב את שיטתו (יעיין בבית יוסף ובנו"כ שם).

המאה גויית - חלב פרה מעורב בחלב גמל?

לנוכח זאת, פסק המחבר (י"ד סימן קט"ו ס"ג) שעיר שנהגה בו היתר בחמאת גויים אין למחות בידם, אך אם רוב אנשי המקום נוהגים איסור אין לשנות. אולם מצד אחר נועדור חשש כבד, וזו הכריעה את דעת הפוסקים להכריז על איסור גורף.

היה זה אחר שאנשים שונים התייצבו לפני גדולי הדור, והעידו שראו במו עיניהם שמערבים חלב של בהמה טמאה בתוך החמאה. הרבנים נחלצו כמובן לגדור גדר ולהציל ממכשול חמור, אך טענה זו יצרה סערה בעולם התורתי. רבים וטובים צווחו ככרוכיא, שאחר שחול' קבעו מפורשות שחלב של בהמה טמאה אינו עומד, כלומר שהוא לא נקפה ואינו הופך למרקם מגוב, אין מציאות כזאת של חלב טמא ההופך לחמאה! הרדב"א נכנס לעבי הקורה ובירר את העניין, והוא מעלה את הכרעתו בתשובותיו (ח"ו סימן ב' אלפים רצ"א): "העידו לי שני עדים כשרים הבאים מארץ תימן, שראו חמאה מֵתֵּלֶב גמלים. ואין זה כנגד קבלת רז"ל, שהם לא אמרו חלב טמאה אינו עומד אלא לעניין נקפה ונעשה קשה, כעין גבינה וכיוצא בה. אבל אפשר שהיא נקפה קצת ומתעבה, הלכך מאן לימא שלא נתערב שם חלב בהמה טמאה ונסתבך עפ שאר החלב ונתחבר עמה'."

גם האור החיים הקדוש, בספרו "פרי תואר" על יורה דעה, מזהיר על אכילת החמאה לאור עדויות שהובאו לפניו. הללו העידו שהגויים מרכיבים חלב של גמל בחלב טהור, ועושים זאת מתוך אומנות מיוחדת ומתוחכמת הגורמת שהחיבור של חלב הגמל לחלב הטהור יהפוך גם אותו לחמאה, וכך הם מצליחים לייצר כמויות ענק של חמאה. פוסקי עדת תימן מציינים שבשנת תרנ"ח עמד חכם אחד בצפון תימן, שמו ה"ר ישועה, ואסר גם הוא את חמאת הגויים. אחר שהוכיח בניסיון שחלב גמלים כשמוספים עליו חומר מסוים, נעשה חמאה כמעט כמו חמאת בקר.

המאה גויית - תֵּלֶב מעורב בחֵלֶב?

ואם בכך לא די, הצטרף חשש כבד נוסף והציב באור חמור את שוק החמאה הגויית. על כך כבר כותב המש"ץ בתשובותיו (סימן שנד): "על החמאה של נכרים, בתשובות הגאונים כתבו להתיר, וכן רבינו תם ור"י מתירים, אמנם בתשובת רבי נתן מאישפור"ק כתב 'עד עכשיו היו נוהגים היתר, אבל משהתחילו לייפו בתֵּלֶב היו מגדילו כל מי שאוכל אותה, וישר כוח של אותם שאינן אוכלין אותה'". מתבאר מדבריו מציאות חדשה, שהיו נכרים שעירבו תֵּלֶב בתוך החמאה,

ואסרוה כליל.

החשש הזה הוכח ועובדתית גם בדורות מאוחרים יותר, שכפי שמוכרז ה"כף החיים" (יורה דעה סימן קט"ו סקמ"א): "פה עיה"ק ירושלים ת"ו נמצא כמה פעמים המאה ביד הערביים שמעורבת בקלב בצירי, והיינו שמענין הקלב עד שיהיה רך כחמאה, ומערבין אותו עם החמאה."

וכך בספר "ובחי זדק", שבעירם בגאד "חמנה פשוט שלא לאכול חמאה מבושלת של גויים, חמור עליהם כמו בשר דבר-אחר. כן נהגו מימי עולם ומשנים קדמוניות, יעו בעירי מערבין בו הגויים קלב ושומן של אליה, ורובם ככולם הם מזייפים אותו, ובדוחק ימצא מעט מן המעט שאין מזייפין. ועל כל הקדמונים ז"ל אסרו חמאה מבושלת של גויים, והרי היא כבשר איסור, ואין לשנות".

מנהג תמוה בתימן

אחר שמתוודעים לקשת הרחבה של החששות והאוסרים, מסתמן 'סימן שאלה' על המנהג שרווח בין בני עדת תימן

תשובת הרמב"ם בענין גבינה וחמאה של גויים

המפוראה, שהיו מדקדקים בקלה בכחמורה ויראת אלקים הייתה נסוכה תמיד על פניהם. אלו היו רוכשים את החמאה המיוצרת אצל הגויים מבעשים שבכל יום, וחמאה זו הייתה עולה על שולחן מלכים בלי שום פקפוק. כך היה נהוג אצלם דורות על גבי דורות באין פוצה פה ומצפצף, ומתמיהה רבתי ליוותה הנהגה זו.

הנעלם הגדול שהעביע על המנהג, היה בנין דעתו המפורשת של הרמב"ם. למרות שבשאר קהילות הקודש בפורות ישראל, אלו שאכלו חמאה היה להם כמי להיתלות, אך יהדות תימן המפוראת נודעה כמי שפוססה את הנהגותיה על פסקיו של מרנא הרמב"ם, ומדבריו לא זעו כמלוא נימה. כיצד ייתכן אפוא, שהמאת הנכרים שהרמב"ם הריץ את דינה מפורשות לאיסור, הייתה נאכלת על ידם כדבר שבשגרה?!

ניתן להניח בבירור, שהחששות העובדתיות של תערובת קלב או חלב גמלים, לא היו קיימים במחוזותיהם. פשוט וברור מעל לכל ספק, שאם היו רואים במוחש חשש הלכתי לא היו מקלים בכך. התמיהה העיקרית מתמקדת כאמור בעקבות פסקיתו של הרמב"ם, שכן הוא נקט שעצם הבישול בכלי הנכרים היא היא האוסרת את החמאה, שיטתו שסתם כלי גויים בני יומן, ונמצא שאין כל היתר לחמאה, שאם גם נותרה שומרה בסרתה בלי תערובת חיצונית!

מי שנדרש לעניין כבר לפני מאות שנים, היה גאון רבני תימן ותפארתם - רבי יחיא צאלה זי"ע, הידוע בכינויו ה'מהרי"ץ'. מימיו ועד היום, על פיו יקטן כל דבר במנהגי העדה המהוללה ולאורו הלכים בני תימן כשקט כגדול. בספר השבותיו 'פעולת צדיק' (ח"ב סימן ק"פ), ירד לעומק הדין ובידר את שורש הדבר,

עד שהסקא מסקנה הלכתית מחודשת המהדרת עד היום בקרב בני תימן, בשל השלכותיה כבודת המשקל.

"אף שבאמת הרמב"ם אסר חמאה של גויים בשאר ימות השנה מטעם גיעול הפלי" - כותב המהרי"ץ, "העולם אין נהויה בזה זולתי קצת פרושים. היינו מפני שחיותם תלוי בזה, ואי אפשר להם בחמאה של יהודים מפני העוני, ואחד מאלף יוכל לגדל לו פרה באיבוסו. על כן ראו הראשונים מעיקרא לסמוך על החולקים הסוברים דסתם כלי גויים אינם בני יומם, והלכו מעיקרא לנהוג כן מטעם חיותם".

והמהרי"ץ מסתמך על טיעון נוסף, בנמוק מדוע לא קיבלו בעניין זה את דעת הרמב"ם: "ומה גם דרבינו הרמב"ם יחיד בסברתו זאת, וכולהו רבנותא פליגי בהא". ומפאת החריות הרבה שבדבר, שכן כאמור בני תימן לא זעו מפסקיו של הרמב"ם, מסמך המהרי"ץ דין נוסף בהלכות טריות, שבו אפילו בני תימן נהגו כדעת החולקים על הרמב"ם, מפני שהוא יחיד בדבר.

אמנם, המהרי"ץ מזהיר שלמרות הקולא האמורה, יש יוצא מן הכלל. "אכן בפסח שהם ימים מעטים שבעה ושמונה, משום חומרא דחז"ן נהגו להחמיר ולאסור נתן טעם לפגם". ובכך יסוד המהרי"ץ דין מחודש, שבפסח מחמירים על 'חורז וניעור' גם באופנים בהם לא הקפידו בשאר ימות השנה, ופסקו זה הוליד חומרות רבות הנהוגות עד היום בקרב בני תימן.

לעומתו, היה כוח מגאווני תימן שחלקו על פסקו, ביניהם בולט רבי יחיא שרקי, מגדולי פוסקי תימן, שכתב עוד בחייו של המהרי"ץ בספרו 'שולחן רביד זהוב': "אם כדברי הרב נר"ו, למה לא נהגו בה איסור כסברת הרמב"ם ז"ל אפילו בשאר ימות השנה. אלא ודאי דלא סבירא להו כוותיה דהרמב"ם בהא מעיקרא, בין בפסח בין בשאר ימות השנה".

התגלית: תשובה חדשה מהרמב"ם

מאות בשנים ניצבה תמיהה רבתי זו על עומדה, ולאחרונה נפל דבר. תגלית היסטורית גילתה את הלוט.

הרשות הדיבור נתונה להגאון האדיר רבי יצחק רצאבי שליט"א, ממנהיגי המוריו דרכה של עדת תימן המפוראה בארה"ק, אשר לו שמורה וכותב יד בכיר זה. להלן נצטט מדבריו בשיעוריו הנפלאים בהם גולל את דבר המציאה החדשה, וכפי אשר העלה על הכתב ברשימותיו בסגנונו המיוחד שניחוחה של יהדות תימן המקורית והנטורה מדיפה משורותיו:

"הקרה ה' לפני בהשגחה פרטית מזה כמה שבועות, מרגלית יקרה וחשובה אשר לא צופתה עין הדפוס עד היום, תוך קובץ כתב-יד ישן נושן מגנזכי חכמי תימן זי"ע, והיא תשובת שאלה לרבינו הרמב"ם זצוק"ל בעניין גבינה וחמאה של גויים, שלא נודעה ולא נידונה ולא נזכרה בשום ספר לפי מיטב ידיעתנו ובדיקתנו. ובכך יום בשורה הוא ליהודי תורתנו הקדושה. חדו הדו רבנו ותלמידיו, שמיא ואירעא וכל מאי דבדחו.

"מצאתי את התשובה הזאת תוך קובץ כתב-יד כמהר"ר יוחנן מזרחי זי"ע, מגדולי חכמי תימן לפני כארבע מאות שנה, מחבר ספר המזרחי על הש"ס. הקובץ כולל העתקות של עניינים שונים, ולאחר מכן כתוב והדי גואב - בלשון ערבי. היינו בלשון הקודש וזאת תשובת שאלה להרמב"ם ז"ל על הגבינה וזמ"ן.

בשל אריכות הדברים, נשמתי את מרבית תוכנו של המכתב, ונצטט את הקטע שבו החידוש העיקרי:

אבל החמאה המבושלת שבישלו אותה גויים ומוכרין אותה, אסורה לדברי הכל, משום גיעולי גויים, שמא עירבו בה קלב. ואף על פי שהחשש שהחיתו רבי, הוא שמן זית, והוא הקרוי שמן. אבל החמאה המבושלת, מעולם לא הוכרזי אותה לא רבי ולא בית דינו, ולא דיברו בה חכמים, אבל הגאונים כלבד הזכיריה כמו שאמרתי.

אבל צריכים אתם לידע שאם החלב ביוקר והחמאה המבושלת כזול ממנו, הרי היא מותרת, לפי שאין חוששין להם שיערבו דבר שדמיו מרובין בדבר שדמיו מרובין. והרי חכמי תלמוד תפסו דרך זו ודנו בה בפירוש, בענין איסור המורס. אמרין תמן בעבודה זרה קיסטא דמוריסא כלומא, וקיסטא דחמרא בארבעה לומי. הנה נתברר לכם שהדמים ראה באיסור זה וכיצא בו.

ואם תאמרו שתהא אסורה מפני הכלי שבישלו בו החמאה, שמא בישלו בו בשר. אינו אסור, שאין בו טעם בשר ולא אחד מששים. ואין כאן בית מיחוש אלא משום תערובת קלב הקרב או קלב

הכליות בלבד.

ומן הדמים שלקלב ושלחמאה המבושלת אצלכם, תדעו אם יש לחוש לדבר זה, או אין לחוש, על הדרך שאמרנו. אבל משום קלב שחלבו גוי ואין ישראל רואיהו אין לחוש, מפני שקלב בהמה טמאה אינו מעמיד כמו שביארנו.

ראשית, יש כאן הערה מעניינת של הרמב"ם, הבאה לשלול סברה כלשהו שהיתר החמאה מפורש בגמרא במה שאמרו שרבי ובית דינו התירו השמן, והיו שפירשו 'שמן' זה על 'סמנה' - הלא היא חמאה בערבית... הרמב"ם מגיב בחריפות וכותב ש'ודאי שאלו דברים שחוק והתל'.

ולגופו של עניין - מצביע הגר"ר רצאבי שליט"א על התגלית שבתשובה. הנה כי כן נודע, שהחשש היחיד שראה הרמב"ם בחמאת הגויים, הוא לא אחר מאשר חשש תערובת הקלב, כפי שצינו לעיל ממקורות אחרים, ואילו החידוש שייחסו לו כל המפרשים בתור בישולי עכו"ם - אינו מופיע כלל בדבריו! מה שסתם הרמב"ם בספרו - פירט כאן בהרחבה. הנה כי כן, בספרו אסר את החמאה 'משום גיעולי גויים', והמפרשים הבינוהו בתור דין בישולי גויים, והסיקו מתוך כך שהרמב"ם סובר כי

התיעוד על פיזור קהילות תימן

סתם כלי גויים הם בני יומן, כפי שהבאנו בראש דברינו. עתה, עם חשיפת תשובה זו, אנו מגלים שהרמב"ם הוסיף כאן פרט נחוץ ומכריע: "משום גיעולי גויים, שמא עירבו בה קלב". הווי אומר, החשש אינו בשל בליעת הסירים, אלא בשל תערובת מוחשית של קלב, וכפי החשש שילעו מפורשות פוסקים רבים!

לאור זאת יש כאן רובד הלכתי רב-ערך, כי נעתה מאירה באור מחודש שיטתו של הרמב"ם, הנוקט כי הרמב"ם אינו חולק על כל רעיו הראשונים וסובר אף הוא שסתם כלי גויים אינן בני יומן, על כל השלכותיהם ההלכתיות---

ומאידך, מול החשש היחיד של תערובת החלב, מציע הרמב"ם את-מידה פשוטה: "צריכים אתם לידע שאם החלב ביוקר והחמאה המבושלת כזול ממנו, הרי היא מותרת, לפי שאין חוששין להם שיערבו דבר שדמיו מרובין בדבר שדמיו מועטין..."

כלומר, אם מחירו של החלב עולה על מחירו של החמאה, אין כל היגיון שהגוי יעדיף ל'זייף' חלב בתור חמאה, ובוודאי לא יותר על החלב הנחשב לשם תערובת בחמאה הוולה!

"מעטת", שבים אנו לדבריו ומתקיים של הגר"ר רצאבי, "מתקבל על לב כי הם ראו שהחלב אצלם יקר יותר, וממילא התורה המאתם המבושלת בשופי במשך כל ימות השנה. וזאת בהנחה דמסתמא במשך כל הדורות לא נשתנו הדמים, לפי שבתימן דרך כלל לא היו שניונים במציאות ובדרכי החיים. מה שהיה הוא שהיה..."

תשואות חן להרב אביחי שרעבי ה"ו, עורך הקובץ הנכבד "דברי חפץ" לביורו מנהיג ומסורת ק"ק תימן, על סיועו הרב בנפש חפציה ומסירת התלומים לפרסום. טוב עין הוא יבורך (תשובת הרמב"ם בשלמותה, בתוספת סגנונים והערות מחכמות, מופיעה בקובץ האחרון שיצא לאחורנו, גליון ז).